

MARKÓ BÁLINT – SZABÓ Á. TÖHÖTÖM –
KOVÁCS ZSOLT – MOLNÁR-KOVÁCS ZSOLT –
SZALMA ANNA-MÁRIA – MAKKAI JÚLIA ANNA

KULTÚRA, TERMÉSZET, ÖRÖKSÉG: A KULTURÁLIS ÉS A TERMÉSZETI ÖRÖKSÉG KAP- CSOLATÁNAK MULTIDISZCIP- LINÁRIS VIZSGÁLATA DÉL- NYUGAT-SZILÁGY SÁGBAN

BEVEZETÉS

A Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet (KMEI) a *Kultúra és természet Erdélyben: múlt és jövő* program (programkód SGS 10) keretében egy olyan transzdiszciplináris és nemzetközi kutatócsoport alapját fekteti le, amely az ökológia, a művészettörténet, a régészet, a vizuális és kulturális antropológia összetett módszertanát alkalmazva egységes keretben vizsgálja Szilágy megye kulturális és természeti örökségét. A program a PA16/RO12 *A kulturális és természeti örökség megőrzése és felélesztése SEE 2009–2014* támogatási rendszerbe tartozik, futamideje 14 hónap. A program partnerei a Bergeni Egyetemi Múzeum (Bergen University Museum – Uni-

versitetsmuseet i Bergen, Norvégia) és az Északi Antropológiai Filmszövetség (Nordic Anthropological Film Association – *Norsk Antropologisk Film Forening*, Norvégia). A kutatást, illetve a kutatásból létrehozott adatbázis felépítését és a tanulmányok megírását támogatja a Magyar Tudományos Akadémia 5706/14/2015/HTMT számú pályázata is.

A projekt elsődleges célja Szilágy megye multietnikus, kulturális és természeti értékekben gazdag dél-nyugati régiója kulturális és természeti örökségének népszerűsítése. A célterület nyolc községet ölel fel, azaz Alsóvalkó, Gyümölcsénes, Halmosd, Ipp, Kraszna, Márkaszék, Szilágybagos, Szilágynagyfalu összesen 32 településének területét. A kistrégiót vallási és nemzetiségi sokszínűség jellemzi, valamint a hagyományos tájgazdálkodás fennmaradásának köszönhető nagymértékű biodiverzitás. Olyan egyedi társadalmi-természeti rendszer maradt itt fenn, ahogy Erdély más régióiban is, amely az utóbbi évtizedek fejlődése következtében Európa legnagyobb részén már eltűnt. Jelen projekt keretében fejlesztési lehetőséget kínálunk a régió számára a kulturális és természeti értékek feltérképezése és népszerűsítése révén. A program megvalósításához a civil szféra, az egyházak, a helyi önkormányzatok és köztintzémények, valamint a helyi közösségek bevonását tervezzük.

A projekt célkitűzései a következők:

1. az épített, tárgyi és szellemi örökség, valamint a biodiverzitás szempontjából kiemelkedően fontos területek felmérése;
2. a régió kulturális és természeti örökségének átfogó adatbázisba szervezése;
3. az ember és természeti környezete közötti összetett viszony tanulmányozása;
4. a helyi egyedi kulturális értékek azonosítása;
5. specifikus helyi jegyek azonosítása a kulturális és természeti örökség alapján;
6. az örökségvédelmi szempontból kiemelkedően fontos területek turisztikai integrálása;
7. a nemzetiségek közötti kapcsolatok megerősítése a régióban együtt élő etnikai csoportok közötti együttműködés pozitív vonatkozásainak hangsúlyozása révén;
8. a közvélemény és a gazdasági szektor figyelmének ráirányítása a kulturális és természeti örökség fontosságára és egyediségére helyi érdekű kulturális eseményekhez kapcsolódó tájékoztató és népszerűsítő tevékenységek révén;
9. lehetséges gazdasági fejlődési irányvonalak kijelölése a helyi közösségek számára a turizmus népszerűsítése révén egy rendkívül gazdag örökséggel rendelkező régióban.

Az utóbbi években a különféle tudományterületek jelentős eredményeket értek el Erdély gazdag természeti és kulturális örökségének a kutatásában, ám ezek a kutatások általában egy szűk tudományterületen belül maradtak, és néhány érintőleges kapcsolódástól eltekintve nem járultak hozzá egymás termékeny inspirálásához. Jelen kutatás ennek a hiányosságnak modellszerű pótlására törekszik egy erdélyi, többnemzetiségű és többvallású kistrégió, Szilágynagyfalu és környéke több szempontú kutatásán keresztül. Hasonló multidiszciplináris kutatásokra ugyan került már sor Szászföldön és annak peremén, illetve a Gyimesekben, de ezek sem hasznosították szisztematikusan és átfogó módon több tudományterület eredményeit.

A témaválasztás másik, hasonlóan fontos indoka az, hogy a választott kistrégióban multidiszciplináris kutatások sem folytak, illetve néhány kivételtől eltekintve általában a tudományos kutatás is elkerülte. Holott Erdélynek ez a kistrégiója is olyan természeti és kulturális értékeket őrzött meg, amelyek Európa más részein már eltűntek vagy eltűnő félben vannak, és amelyek számot tarthatnak a tudományos érdeklődésre és az örökségvédelmi hasznosításra egyaránt. Nem utolsó sorban a Szilágyságnak ebben a részében erős magyar közösségek vannak jelen, így a tervezett kutatás önismereti szempontból is fontos.

A kutatás további célja, hogy Szilágynagyfalu és környéke multidiszciplináris, ökológiai, néprajzi, művészettörténeti és régészeti kutatásán keresztül egy adott tájegység természeti és kulturális értékeinek átfogó leltárát elkészítse, és az így létrejövő adatbázis kettős hasznosítási lehetőségeit kiaknázza: egyrészt a szigorúan vett tudományon belülük, másrészt pedig a szélesebb értelemben vett hasznosítási lehetőségek (helyi erőforrások, fenntarthatóság, turizmus) területén. A kutatás kiemelt célja, hogy a természet és a kultúra kölcsönhatását vizsgálja és rámutasson arra, hogy a nemzetiségi és vallási sokszínűség, továbbá a különféle történelmi hagyományok kontextusában a természeti keretek hogyan hatottak az egyes kulturális formák kialakulására, illetve hogy az emberi tevékenységek, a természeti források hagyományos kiaknázási módozatai és a hagyományos gazdálkodási formák hogyan járultak hozzá egy sajátos tájszerkezet kialakulásához. A kutatás ennek fényében arra is keresi a választ, hogy melyek azok a pontok, amelyekeken keresztül a helyi ökológiai tudás, a fenntarthatóság és a fejlődés iránti természetes igény úgy kapcsolódhat, hogy ez sem a táj, sem a természeti értékek, sem a kultúra sérülését ne okozza, ugyanakkor hozzájáruljon egy fenntartható fejlődéshez.

Község sorszáma	Falu sorszáma	Falu neve románul	Falu neve magyarul, névváltozatok	Falu neve németül
I.	1.	Nuşfalău	Szilágynagyfalu, Nagyfalu	
	2.	Bilghez	Szilágybürgezd, Bülgezd	Bulgern
II.	3.	Crasna	Kraszna	Krassmarkt
	4.	Huseni	Krasznahosszú-aszó, Hosszú-aszó	
	5.	Marin	Máron	
	6.	Ratin	Ráton	
	7.	Halmăşd	Halmosd	
	8.	Drighiu	Detrehem	
III.	9.	Aleuş	Elyüs, Ölyves	
	10.	Cerişa	Szilágycseres, Cserese	
	11.	Fufez	Tufertelep, Ferenc József kerület	
	12.	Ip	Ipp	
	13.	Cosniciu de Jos	Alsókaznacs, Magyarkaznacs, Kiskaznacs	
IV.	14.	Cosniciu de Sus	Felsőkaznacs, Kaznacs	
	15.	Zăuan	Szilágyzovány, Zovány	
	16.	Zăuan-Băi	Zoványfürdő	
	17.	Marca	Márkaszék	
V.	18.	Porţ	Porc	
	19.	Lesmir	Leesmér	
	20.	Marca-Huta	Bulyovszkytelep	
	21.	Sumal	Somály	

Község sorszáma	Falu sorszáma	Falu neve románul	Falu neve magyarul, névváltozatok	Falu neve németül
VI.	22.	Plopiș	Gyümölcsénes, Alsó- és Felsőgyümölcsénes	Poppeln
	23.	Iaz	Krasznajáz, Alsó- és Felsőjáz, Jáz	
	24.	Făgetu	Magyarpatak	
VII.	25.	Valcău de Jos	Alsóvalkó, Magyarvalkó, Alvalkó	
	26.	Valcău de Sus	Felsővalkó, Oláhvalkó	
	27.	Sub Cetate	Valkóvárалja	Burghall
	28.	Lazuri	Újvágás, Vágás	
	29.	Preoteasa	Füzespaptelke, Paptelke, Paptelke	Pfaffenhaus
	30.	Ratovei	Rátonvölgy	
VIII.	31.	Boghiș	Szilágybagos, Bagos	
	32.	Bozieș	Szilágyborzás, Borzás	

Táblázat. A kutatott községek (kövérrel) és falvak nevei románul, magyarul és németül. A táblázatot Czégényi Dóra készítette

Községközpont neve	Lakosok száma/ százalékos aránya 2011-ben	Román	Magyar	Roma	Szlovák	Egyéb
Szilágynagyfalu	3600	442	2494	596	13	55
	%	12.28	69.28	16.56	0.36	1.53
Kraszna	6485	1602	4103	561	0	219
	%	24.70	63.27	8.65	0.00	3.38
Halmosd	2393	1904	7	361	30	91
	%	79.57	0.29	15.09	1.25	3.80

Községköz- pont neve	Lakosok száma/ százalékos aránya 2011-ben	Román	Magyar	Roma	Szlovák	Egyéb
Ipp	3648	1348	1716	417	91	76
	%	36.95	47.04	11.43	2.49	2.08
Márkaszék	2542	1925	350	167	49	51
	%	75.73	13.77	6.57	1.93	2.01
Gyümölcsénes	2405	1417	0	159	770	59
	%	58.92	0.00	6.61	32.02	2.45
Alsóvalkó	2851	2281	82	419	0	69
	%	80.01	2.88	14.70	0.00	2.42
Szilágybagos	1858	129	1282	427	0	20
	%	6.94	69.00	22.98	0.00	1.08
ÖSSZESEN	25782	11048	10034	3107	953	640
	%	42.85	38.92	12.05	3.70	2.48

1. ábra. A községek lakosság száma és etnikai arányai a 2011-es népszámlálás alapján.

BIODIVERZITÁS ÉS TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

Mit jelent ténylegesen, ha egy táj nagy biológiai sokféleséggel rendelkezik? Vajon csupán esztétikai igényeink kielégítésére, esetleg valamiféle általános emberi lelkiismeret-furdalás kezelésre jó egy ilyen vidéket meglátogatni, körülnézni benne, szemrevételezni gólyáit, tölgyfáit, pocsolyáit, kergetni lepkéit, körülrajongani virágait? A közbeszédben a biodiverzitás védelmének szükségességét firtató kérdésekre megfogalmazott válaszok jelentős része e két lehetséges megközelítést tükrözik. Talán éppen azért, mert praktikus szempontok hiányában ezek az érvek nem mozgósítják kellőképpen a közvéleményt, és elsődlegesen a döntéshozókat, az utóbbi évtizedekben paradigma-váltásra került sor, ami a biológiai sokféleség fenntartásának, megőrzésének fontos-

ságára irányuló diskurzust illeti: a sokféleség, mint meghatározó gazdasági tényező került újabban előtérbe.

A természetvédelem ilyen jellegű, pragmatikus megközelítésének egyik releváns példája az *ökoszisztéma szolgáltatás* kifejezés meghonosodása és természetvédők általi felkarolása. A virágok (elsődlegesen) rovarok általi beporzása, talán az egyik legtalálhatóbb példa e fogalom szemléltetésére. A beporzás „tevékenységére” nálunk mindenki mint adott, természetes jelenségre tekint, fel sem merül bennünk gazdasági értelemben vett szolgáltatásként való kezelése. Azonban a nagytáblás, intenzív mezőgazdaság, a rovar- és gyomirtószerek elterjedése tőlünk nyugatabbra (és lassan nálunk is) oda vezetett, hogy a beporzó rovarok fajszáma és populációmérete drasztikusan lecsökkent (lásd pollinátor krízis), ami a méhészetnek egy új gazdasági lehetőséget teremtett egyúttal: a méhek bérbeporzókként való alkalmazhatóságát. Ez az iparág ma már eurószázmilliókban mérhető, avagy egyszerűen: ma már abszurd módon olyasmiről fizetünk, amit valaha a természet ingyen, bérmentve biztosított, ún. ökoszisztéma szolgáltatásként. Egy táj által őrzött biológiai sokféleség a természet által „nyújtott” ökoszisztéma szolgáltatások sokféleségét is minősíti, és egyúttal a táj egészséges, különösebb emberi beavatkozást nem igénylő „működésének” fokmérője.

A Szilágyság nyugati csücske, a Szilágysomlyótól délre fekvő, Kraszna falutól Ippig terjedő sávja egy mozaikos terület, ahol a hagyományos tájhasználat még él. Ez nemcsak a beporzók számára teszi lehetővé a fennmaradást a be nem szántott mezsgyékben, a kaszálók és legelők területén, a fennmaradt öreg tölgyfákban, hanem számos egyéb állat- és növényfaj számára biztosít otthont. Ez a hepe-hupás régió, talán pontosan a nehezen feltörhető, sajátos dimbes-dombos szerkezetének köszönhetően számos olyan természeti értéknek ad otthont, amely tőlünk nyugatabbra már ritka vagy akár ki is pusztult. Egy szilágynagyfalusinak csak egy nyári este megszokott összetevője talán a szarvasbogár zúgó röpte, de ez egy németországi látogató számára már csak a televízióban látható egzotikum. Amikor a felméréseinket indítottuk az vezérelt, hogy ennek a régióknak a természeti értékeit gyűjtsük össze, és mutassuk fel, pontosan azért, mert itt még számos olyan érték rejtőzhet, ami máshol eltűnőfélben van. Meglepetésünkre, de Erdélyben nem kivételes módon sajnos, e vidék flórájáról és faunájáról meglehetősen kevés közölt adat található, így a felmérések eredményei elsődlegesen a jelenleg tapasztalható állapotra vonatkoznak, a vizsgálati idő rövidsége miatt populációs trendek rögzítésére nem kerülhetett sor.

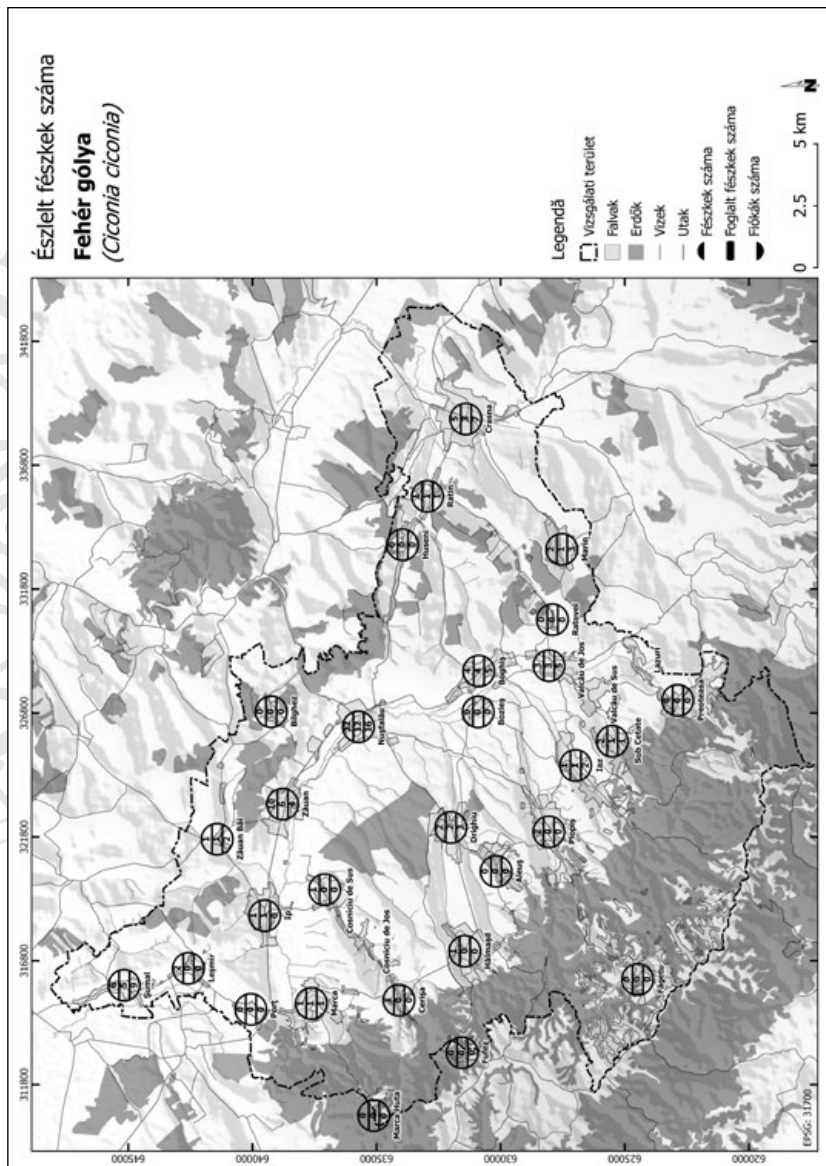
A vizsgált területen csupán három védett terület található: a megyei védettségi szintű Lápsi erdő Szilágynagyfalutól délre, a Krasznajáz szomszédságában található aprócska tőzeges lápfolt és a Szilágyság és Bihar megyék határán fekvő

Réz hegység Natura 2000-es terület. Ennek megfelelően céljaink között az is szerepelt, hogy a lehetőségekhez mérten újabb védendő területeket jelöljünk ki. A felmérő szakemberek, a programhoz társult kollégák¹ és a hozzájuk csatlakozó kolozsvári biológus és ökológus egyetemi hallgató önkéntesek² összesen több mint 250 állat- és növényfajra vonatkozó adatot gyűjtöttek, amelynek jelentős része saját megfigyelés volt. A felmért fajok között a számunkra közönséges, de egyébként szigorúan védett fehér gólya (*Ciconia ciconia*) (2. ábra) mellett a színpompásságával valódi egzotikumnak számító gyurgyalag (*Merops apiaster*), vagy a nedves élőhelyeket kedvelő bíbic (*Vanellus vanellus*) és különböző gémfajok is fellelhetőek a számos ragadozó- és énekesmadárfajjal együtt. Az ún. „rovarevő” kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*) jégkorszaki reliktumnövényünk a krasznajázi láp nevezetessége, a Réz hegység patakjainak veszélyeztetett lakója a nagytestű kövi rák (*Austropotamobius torrentium*), míg a tölgyesek a már említett nagy szarvasbogárnak (*Lucanus cervus*) és a nagy hőscincérnek (*Cerambyx cerdo*) adnak otthont. E két utóbbi látványos méretű bogárfaj előfordulása azért is jelentőségteljes, mert lárvák csakis öreg tölgyfákban élnek, s így jelenlétük egyúttal a faállomány egészséges korösszetételére is utal. De jelzésértékű az Európa-szerte védett, a területen még meglehetősen gyakori sárgahasú unka (*Bombina variegata*) előfordulása is, mivel e faj a legelésző csordák, a közepes intenzitású, valamelyest hagyományos tájhasználat által létrehozott időszakos víztestekben, pl. pocsolyákban él. Az mezőgazdasági utak lebetonozása, a szekerek kiszorulása a tájhasználatból, vagy a traktorokkal zajló intenzívebb forgalom, a legelésző csordák farmokba szorítása, és az időszakos víztestek lecsapolása egyaránt e kisméretű, sajátos sárga-fekete hasmintázatú békafaj megriktulásához, eltűnéséhez vezethet. Mindezen fajok szépszámú előfordulása a területen a vidék gazdagságát, a táj változatosságát jelzik. Több mint száz előfordulási térkép is született (lásd pl. 2. ábra), amelyek segítenek azonosítani Szilágy megye nyugati csücskének biodiverzitás forrópontjait. A sajátos, mindenképpen védendő területek között megemlíthetők a Lápisi erdő környékén (Szilágynagyfalu határában) és a Szilágycseres mellett található tölgyfás legelők (1. kép). Ezek a hagyományos tájhasználatnak köszönhetően fennmaradt több száz éves tölgyekkel rendelkező fás legelők valóságos ritkaságszámba mennek tőlünk nyugatabbra, habár Erdélyben még gyakorinak tekinthetők. A hagyományos legeltetés alakította ki és tartotta fenn ezeket a fás legelőket, ahol a fák védelmet nyújtottak és máig nyújtanak a nap, szél, eső

1 Dr. Hartel Tibor egyetemi oktató.

2 A biodiverzitás munkacsoport önkéntesei Erős Réka, Mező Ildikó, Rezi Csenge, Szabó Csilla és Timár Rita egyetemi hallgatók.

2. ábra. A fehér gólya (*Ciconia ciconia*) elterjedés a tanulmányozott területen
(© Gábos Ede)

ellen a teheneknek, juhoknak, bivalyoknak és, nem utolsósorban, a csordásnak, pásztornak. A tölgyfákról lehulló gazdag makktermésen pedig valamikor nem is olyan régen még disznókkal makkoltattak a helyiek beszámolóí alapján. Ma ezek a tölgyfás legelők hatalmas biodiverzitás-megtartó jelentőséggel bírnak, hiszen ezekben a fákban él a szarvasbogár, nagy hőscincér, és a lombjai között számos madárfaj rak fészket. Mindenén túl olyan sajátos tájképi elemek, amelyekre egyediségük és szépségük miatt méltán lehetnek büszkék a környék lakói, s ugyanakkor a természet-turizmus számára is komoly vonzerőt jelenthetnek. A fás legelők mellett a Kraszna falu mellett található varsolci gyűjtőtő sajátos jelentőséggel bír. Ez a mesterséges tó gazdag vízi madárvilággal rendelkezik, amely szintén védelemre érdemes. Felmérésünk eredményei azt mutatják, hogy a Szilágyság e nyugati csücske számos védendő természeti értékkel bír, s a táj nemcsak e fajok révén, hanem sajátos elemeinek köszönhetően is, mint például a fás legelők, magas biológiai sokféleséggel rendelkezik. Habár egyelőre Erdély számos régiójában fellelhető hasonló fokú biodiverzitás, de ezt ma a mezőgazdaság egyre intenzívebbé válása fenyegeti, s talán itt, Szilágynagyfalu, Kraszna, Zovány, Ipp, Valkó tágabb környékén még megőrizhető, ha a helyi közösségekben is tudatosul, milyen értékek veszik őket körül.

NÉPI KULTÚRA: TÁRGYI ÉS SZELLEMI ÖRÖKSÉG

A MÓDSZEREKRŐL ÉS AZ EDDIG VÉGZETT MUNKÁRÓL

A néprajzi, antropológiai munkacsoport három területen fejtette ki a tevékenységét:

1. 2015. augusztus–november időszakában folyamatos terepkiszállások keretében a munkacsoport tagjai3 bejárták a térség összes települését, helyi szakembereket kerestek meg, akikkel együtt egy, az adott falu kulturális örökségét felmérő adatlapot töltöttek ki és fényképeket készítettek a tárgy örökségről, vagyis helyi gyűjteményekről, a népviseletekről, a szőlé-

---

3 Maria Birtocean, Nagy Ákos, Pap Tímea

szet-borászat eszközkészletéről, építményeiről, hagyományos épületekről, templomokról, szakrális kisépitményekről, temetőkről.

2. A kutatásnak fontos része a vizuális antropológiai módszerek alkalmazása. Ebben a norvég partnerek által biztosított tudástransfer játszik fontos szerepet. Szeptember és október folyamán vizuális antropológiai műhelymunkákat és terepkiszállásokat szerveztünk, amelyek keretében a kutatáshoz csatlakozott önkéntesek⁴ és a néprajzi munkacsoport tagjai vettek részt. A műhelymunkák elméleti képzésből, vizuális antropológiai alkotások elemzéséből és saját filmezések elemzéséből álltak, a terepkiszállásokon pedig a kamerát mint kutatási és dokumentációs eszközt is használtuk.
3. A vizsgált régió több településén is jelentős számú roma közösség él. Szeptember-november folyamán a munkacsoport tagjai terepkiszállások keretében tájékoztak a romák helyzetével kapcsolatosan több településen (Szilágynagyfalu, Szilágybagos, Szilágycseres, Halmosd, Alsóvalkó, Hosszúaszó). Ezeknek a kiszállásoknak a keretében formális és informális beszélgetésekre került sor a közösségek tagjaival és vezetőivel, filmek és fényképek készültek a közösségekben.

AZ ELŐZETES EREDMÉNYEKRŐL

A vizsgált régió maga, a nyolc község harminckét faluja és ezeknek a tárgyi meg szellemi kulturális öröksége is több szempontból sajátos és kettősségeket hordoz. A régióban, mint a bevezetőben már említettük, több etnikum él együtt és értelemszerűen vallásilag is sokszínű. A román közösségek nagyobb része ortodox vallású, de találunk itt erős görög katolikus közösségeket is. A magyarok jobbára reformátusok és olyan, a régióban központnak számító településeken élnek, mint például Kraszna vagy Szilágynagyfalu. Az eredetileg erdőkitermelésre érkezett szlovákok katolikusok. Ugyanakkor erőteljes neoprotestáns közösségek is kialakultak a falvakban. A romák egy része ortodox, de sokan áttértek a baptista vagy a pünkösdista vallásra.

A régió a hegyvidéktől az alföldre terjed: míg például a románok által lakott Füzespátelek, vagy a dominánsan szlovákok által lakott Magyarpatak szórt hegyi tanyás települések, a régió lenyúlik egészen addig, amíg a Berettyó folyó völgye az alföld fele ki nem szélesedik. A lecsméri szőlőhegyről már sza-

4 A néprajzi munkacsoport önkéntesei, Kedves Anett és Sándor Cecília, illetve a biodiverzitás munkacsoport önkéntese, Tímár Rita.

badon fut a tekintet az alföld fele. A hegyvidék és alföld kettőssége nagyjából megfelel a hagyományos és modernizált települések szétválasztásának. A gazdálkodás szempontjából például szembeötlő, hogy a hegyvidék képét a szekerek, lovak, boglyák teszik színessé, míg az alföldiesebb területeken a traktorok, munkagépek tartoznak hozzá inkább a gazdálkodáshoz. Ugyanakkor nem lehet azt állítani, hogy a hegyvidék teljesen hagyományos maradt volna: sok településen épülnek új házak, amelyekbe legtöbbször a külföldi munkával szerzett jövedelmet fektetik be az itt lakók. Vagy a szlovákok lakta Magyar-patakon sok szlovák rendszámú autót is látni, amelyeknek a gazdái vagy az anyaországban vagy máshol külföldön dolgoznak.

A települések hagyományosabb és modernizáltabb képét a fentiek mellett az áthaladó utak is meghatározzák: a néhány utat kivéve a régióban szinte mindenhová aszfaltozott út vezet, akár a településeken belül is. Ugyanakkor nem elhanyagolható a főutak modernizációs hatása: a régió több fontosabb út is áthalad, a két nagyközség pedig ezeknek az utaknak a találkozásánál fekszik. Szilágynagyfalu a Szilágysomlyó–Élesd és az innen Margittára induló út kereszteződésénél található, de innen el lehet jutni Bagosra és onnan tovább Alsóvalkó felé is, de egy kövezett úton Hosszúaszon és Rátonon keresztül akár Krasznára is. Kraszna pedig a Varsolc–Csucsá út vonal és az innen Egrespatakon keresztül Zilahra tartó utak találkozásánál fekszik, illetve ide fut be a Szilágynagyfalu felől vezető út is. Nem véletlen, hogy mind Nagyfalu, mind Kraszna vásártartó települések is, Krasznán még az áthaladó főút mellett is folyik a különféle mezőgazdasági termékek árusítása. Az utak modernizációs hatása kétségtelen: a fontosabb utak mentén található településeken állami, oktatási és egészségügyi intézményeket és ipari létesítményeket is találni. Szilágynagyfaluban az egyik vállalatnak több száz alkalmazottja van. Márkaszék község közelében halad el a tervezett autópálya, illetve a község északi falvaihoz nagyon közel esik a berettyószéplaki kőolajmező, amelynek a kitermelése a környék férfi lakosságának biztosít megélhetést, és nem mellékesen a régió kettősségét igen élesen jeleníti meg. A lecsméri szőlőhegy gyakorlatilag összeér a kőolajmezővel, a kitermelés már a szőlőhegyen is folyik, az emberek a nem művelt szőlőiket a kőolajvállalatnak adják el.⁵

---

5 A munkacsoport tagjai tanúi lehetnek, amint egy szőlősgazda végleg bezárta a pincesoron található pincéjét és a borkészítés eszközeit traktorral behozta, ezzel feladva egy valószínűleg több százados múltú visszatekintő gazdálkodási gyakorlatot és hagyományt.

TÁRGYI ÖRÖKSÉG

A hagyományosság és a modernizáció kettősségének lehet az eredménye, hogy sok településen lehet még hagyományos épületeket látni: az építőanyag ebben a régióban jobbra a vályog és a patics (sárral tapasztott vesszőfonat) volt, amelyeket sok helyen még mindig fel lehet fedezni a leomlott vakolat alatt, illetve a hegyvidéki területeken a fából készült épületek is megjelentek. A hagyományos házak szerkezetének a kialakításában, főként a fontosabb utak mentén fekvő településeken erőteljes alföldi hatások érződnek. Az épületek kialakításában valószínűleg szerepet játszott a paticsfal terhelhetősége is, így ezek a hagyományos épületek általában keskenyek, hosszanti tengelyük az utcára merőleges, mellettük oszlopos tornác fut végig. Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy a hagyományos jelleg megőrzése sokszor elköltözéssel és a ház üresen maradásával vagy a háztulajdonos anyagi helyzetével van összefüggésben, ezért ezek a házak – néhány kivételtől eltekintve – ma romos állapotban vannak, és tekintettel az alapanyagra, gyorsan romlanak is. Néhány, főként románok lakta településen a hagyományos házak egyikében helyi múzeumot rendeztek be, ezzel biztosítva a tárgyi örökség bemutatásának a lehetőségét. Ennek a tárgyi örökségnek része a bútorkultúra is: néhány hegyvidéki, erdős területen található román faluban, illetve a szlovákok lakta településeken a helyi igényeket kielégítő bútorkészítés folyt, és ezekből a bútorokból nem csak a gyűjteményekben, hanem a lakóházakban is lehet darabokat (például festett ládákat) találni.

A népviseletben is erőteljesen jelen van az alföldi hatás. A magyar népviseletek jobbra ezt az alföldi hatást tükrözik, illetve jelentős a polgárosodás hatására végbement egyszerűsödés is. A magyar női viseletben elterjedt a rövid szoknya, amelyet Belső-Erdélyben nem lehet megtalálni. Hagyományosabb a románság viselete, de a Berettyó mentén nagyjából egységes viseleti kultúra sok magyar elemet is magába épített, illetve a terminológiája is sok hasonlóságot mutat a magyar terminológiával. A férfi viseletben például a vászonból készült bő gatyva mutatja az alföldi hatást és egyben a magyar hatást a román és a szlovák viseletre. A román viseletdarabok egy része gazdagon díszített, a mellény (*laibăr, lajbi*) például általában fekete posztóból készül és gazdag, színes virágornamentika díszíti. De szintén díszítettek lehetnek a szoknyák, lepel szoknyák és ingek is. A viseletet mindegyik közösségben csak ünnepi alkalmakra veszik fel.

A régió egyik erőteljesen kidomborodó, és inkább a magyar, alföldiesebb településeken élő közösségekhez kapcsolható gazdálkodási gyakorlata és hagyománya a szőlészet és bornyérés. Szilágyság általában is, illetve néhány kistérsége kiemelkedik a szőlőtermesztés terén. A vizsgált régióban is több

faluban találni szőlőket, szőlőhegyeket és szintén több faluban találni a falun kívül épített, vagy a homokos, homokköves oldalakba vájt lyukpincéket és pincesorokat. Ezeket meg lehet találni keletről nyugatra haladva Krasznán, ahol több szőlőhegy is körülveszi a falut, Szilágybagoson, Szilágynagyfaluban, Búrgezden, Zoványban és Lecsméren. A pincék, pincesorok viszont sok helyen elhanyagolva, lelakatolva állnak, amiben a háztáji jellegű termelés és ezen belül bortermelés elé gördülő nehézségek, demográfiai okok, a romló közbiztonság egyaránt szerepet játszanak. Szintén jelentős a gyümölcsparlaltok készítése, a vidék természetföldrajzi adottságai következtében gyakori a magánháznaknál található pálinkafőző üst.

Az adatlapok kitöltése során sok helyi jellegű ételt, készítményt is fel tudtak sorolni a helyiek, amelyek akár a felhasznált alapanyagokban, akár a készítés módjában, akár az alkalomban sajátosságokat mutatnak. Levesek, főételek, sütemények készülnek mindennapi vagy ünnepnapra fogyasztásra. Magyarpatakon több, szlovák jellegű, krumplit, szalonnát, zsírt és vaját használó receptet használnak mind a mai napig. Márkaszék községben a jellegzetes helyi túrós palacsinta vált az utóbbi években megrendezett Plácinta Márcanulni elnevezésű fesztiválnak, de több faluban is említést tettek sós vagy édes lepényfélékről.

SZELLEMI ÖRÖKSÉG

Szilágyságot általában is boros-nótásnak ismeri a néprajzi szakirodalom, s noha a népdalkultúrának a régies rétegei már nem találhatók meg, kétségtelen, hogy a dalolás, nótázás most is szerves része a régió életének. A helyi népdalkincs leginkább az új stílushoz tartozó dalokból, műdalokból, folklorizálódott dallamokból (operettbetétekből) áll. Néhány magyar településen néptánc-táborokat is szerveznek, néptáncsoportok működnek, ezek pedig egyféleképpen a retradicionalizálódást is elősegíthetik. Ismertek még ugyanakkor hagyományos, a környékre jellemző táncok, amelyeket éppen ezeknek a tevékenységeknek a keretében igyekeznek megőrizni. A csárdás a szlovák közösségben is élt, illetve az idősek még emlékeznek egy díszített botokkal táncolt legényes táncra. A román közösségekben is inkább új dalokat énekelnek, illetve erőteljes hatása van a népies dalokat, népdalokat sugárzó tévécsatornáknak, az általuk szervezett versenyeknek, fellépési lehetőségeknek. Ez pedig erőteljesen hat arra, hogy a regionális eltérések olyan népi/populáris kultúrában oldódjanak fel, amelynek az elsődleges közvetítési csatornáit már

nem helyben, hanem a városi központokban, intézmények által irányítottan szerveződnek meg.

A népszokások közül leginkább az emberi élet fordulóihoz és az egyházi élethez kapcsolódó szokások élnek. A keresztelő, a lakodalom, a temetés még sok faluban hagyományosan zajlik, az esemény különféle rituális elemei még megtalálhatóak, az eseményt közösen, kölcsönösségi alapon készíti elő a szűkebb vagy a tágabb közösség és hagyományos fogásokat szolgálnak fel. Szilágybagoson a lakodalom szokáskörében gyakorolják a helyi szóval hérésznek nevezett, a szakirodalomban hérérsznek, kárlátónak ismert szokást, amikor a lakodalom után a násznép a vőlegényes háznál tesz látogatást. A kántálás, kolindálás (*plugușor*) sok közösségben ma is élő hagyomány. Román közösségekben a karácsonyi ünnepkörhöz tartozik az aprószentekelés (*sorcova*). Magyarpatakon a szlovák közösség fiataljai a betlehemessel is körbejártak, és a szokásnak megfelelően eljátszották Jézus születését. Jelentős hagyományokat őriz a húsvéti ünnepkör, az ételáldás, a húsvéti vagy a pünkösdi határba való kivonulás, illetve az egyes templomok védőszentjeinek napjára szervezett búcsújárás. Ezekben a szokásokban és általában a szellemi örökségben is megfigyelhető az egységesülés, a regionális határok elmosódása: a hagyományörzéssel, hagyományteremtéssel, az örökségesítéssel sokszor nem helybéli születésű értelmiségiek, pedagógusok, egyházi személyek foglalkoznak, akik ezeket a táji-történeti tagolóddási szempontokat már nem tartják fontosnak, ezért például sem a népviseletben, sem a betanított táncokban, szokásokban nem ragaszkodnak szigorúan a helyi hagyományokhoz.

A vallási hagyományban sajátos szerepet kap egy, a működtetők állítása szerint isteni sugallatra kezdeményezett és csodás gyógyításokra alkalmas vízű forrás köré az utóbbi években kiépült vallási központ Szilágynagyfalu határában. A Szentháromság hegynek elnevezett dombon épült, a felekezeti határokon átnyúló és szándékai szerint minden keresztény embert megszólító új vallási központ, noha erőteljes katolikus kapcsolódási pontokkal rendelkezik, a katolikus egyház áldását még nem nyerte el, és legitimitása helyben is több szempontból kérdéses. Ennek ellenére a működtetők szerint a havi találkozási alkalmakon több ezer hívő ember gyűl össze, hogy a különböző szolgáltatásokat igénybe vegye.

***

Végül azt jegyeznék meg, hogy a régió több falujában megtalálható roma közösségek a helyi politikai és társadalmi pozíciók szétesztásánál hátrányos

helyzetben vannak, illetve szinte teljesen kívül vannak az örökségesítési folyamatokon is. Ez egyébként nem egyedi jelenség, ennek különféle változataival és a különböző mértékű marginalizációval Erdély több településén is találkozni. A helyi roma közösségek hagyományos foglalkozása a zenészkedés és a téglavetés volt, ám ezek a foglalkozások iránt ma már nincs kereslet. A helyi kommunikatív, mindennapi emlékezet megkonstruálásában a roma zenészek néha felbukkannak, amikor az emberek a régi, például szőlőbéli mulatságokról beszélnek vagy fotókat néznek végig, de az örökségesítés formális folyamataiban, intézményi változataiban már nem kapnak helyet. A roma közösségeket ma változatos gazdasági gyakorlatok jellemzik, a gyűjtögetéstől és a helyben vagy külföldön végzett időszakos munkáktól kezdve a diófelvásárlásig és terjesztésig, illetve az állami segélyekre való támaszkodásig.

ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG

A vizsgált kistrégyó épített örökségének számbavétele során kiindulási pontnak a Román Kulturális Minisztérium által elfogadott hivatalos műemléklistát és a korábbi szakirodalom emlékonyagát vettük, emellett az épített örökség tekintetében legfontosabbnak tartott 21 település esetében végzett terepbejárások során adatlapos formában és fotódokumentációval igyekeztünk rögzíteni az adott települések emlékonyagának kiemelkedő és jellegzetes emlékeit. A jelentős történeti és építészettörténeti értékkel bíró emlékek esetében kivétel nélkül adatlapos felvételek készültek, a népi építészet nagyobb és esetenként változatos formában fellelhető épületeit azonban nem a teljességre törekedve, hanem mindössze pár jellemző és kiemelkedő példán keresztül dokumentáltuk.

Az egyházi építészet emlékonyagának összetétele hűen tükrözi a terület demográfiai mutatók által is rögzített felekezeti sokszínűségét és történeti tagozódását. Az egyházi építészet legrégebb és legösszefüggőbb emlékcsoportja a református egyházhoz kötődik, ugyanis a 16. század közepétől a régió teljes, korábban katolikus, magyar lakossága a kálvini tanok követőivé válik, és ezt a jelenséget csak kevéssé árnyalja a 18. században újjaalakuló néhány katolikus egyház épületállománya. Fentebbieket természetesen kiegészítik a román közösségek jellegzetes fatemplomai, amelyek kezdetben kivétel nélkül a görög katolikus közösségek használatára épültek, s mindössze a görög katolikus egyház 20. század közepi hatalmi felszámolása után váltak görögkeletivé.

A korábbi századokban és napjainkban is a kistrégió központjainak számító két településen, Krasznán és Nagyfaluban maradtak fenn középkori templomok, mindkettő a tágabb Szilágyság legjelentősebb középkori építészeti emlékei közé sorolható. Boltozott szentélyének gótikus faragványai alapján a krasznai református templom építését a 14. század végére, a következő század elejére tehetjük, mely a 20. század eleji nagyobb arányú historizáló kibővítése ellenére máig számos középkori részletét őrzi. A templom leglátványosabb eleme hajójának 1736-ban Pataki Asztalos János által festett kazettás mennyezete. A festett dekoráció jelentőségét nemcsak annak köszönheti hogy a műfaj egyik legjobb állapotban fennmaradt erdélyi emléke, hanem a korabeli mennyezetekhez hasonló gazdag későreneszánsz növényornamensek mellett számos figurális bibliai- és állatalakos ábrázolás is megtalálható rajta. A szimbolikus és emblematikus tartalommal felruházott valós és képzeletbeli állatalakok gyakran felbukkannak korabeli prédikációkban is, így a krasznai mennyezet ábrázolásainak értelmezése is egyfajta képi prédikációként képzelhető el. A krasznai templom visszafogottabb méreteivel szemben az 1480-as években épített szilágynagyfalusi református templom már a mezővárosok monumentális későgótikus templomainak sorába illeszkedik, mely a tasnádi református templom mellett a Szilágyság legnagyobb középkori templomépülete. Építése, mint számos más meghatározó emléke a régiónak, a losonci Bánffy család mecénatúrájához köthető, a szentély címereinek tanúsága szerint Bánffy András váradi kanonok, bácsi és kalocsai prépost († 1491) építtette, feltételezhetően Váradi Péter humanista műveltségű püspök († 1501) támogatásával. A templom 1995-ös felújítása során itt került elő a Szilágyság egyetlen máig fennmaradt középkori falképe. Szintén a Bánffy családhoz köthető a vizsgált régió egyetlen középkori kolostora is, az 1413-ban losonci Bánffy György és László által Nagyfalutól délre, a Berettyó fölött alapított pálos rezidencia. A 16. század közepén elnéptelenedett együttes egyetlen máig fennmaradt emléke az alapító Bánffy László 1420 körüli igényes vörösmárvány síremlékének töredéke (Szilágysomlyón, másodlagos elhelyezésben). Minden bizonnyal a középkori egyházi építészeti emlékek köre nem korlátozódik a fentebbi két látványos példára, azonban falkutatások és a templomok történeti forrásait feltáró alapmunkák hiányában több templom esetében nehéz pontosan meghatározni, hogy a későbbi építészeti formák mily mértékben rejtjenek középkori előzményeket. Szilágyszőlő esetében a szentély sokszögzáródása és ablakainak kialakítása nagy valószínűséggel erre utal, azonban középkori részletek más templomok esetében is joggal feltételezhetőek.

A 16–17. század folyamán a református gyülekezetek jórészt a középkori plébániatemplomokat használják, és mindössze ritkán került sor a temp-

lomok átépítésére vagy bővítésére, a 18. században a Habsburg kormányzat tiltó rendelkezései akadályozták a protestáns gyülekezetek nagyobb arányú építkezéseit. A nagy áttörést II. József 1781-es türelmi rendelete hozta, amely kisebb korlátozásokkal, de lehetővé tette a protestáns egyházak számára is az istenházak vagy tornyok időtálló anyagból való építését. E rendeletet követően építettek a 18. század utolsó évtizedében vagy a következő évszázad elején, Erdély és Magyarország többi vidékéhez hasonlóan, a régió református gyülekezetei is nagyobb, korszerű későbarokk architektúrájú templomokat. Szép példája a szilágysági későbarokk egyházi építészetnek a szilágybagosi (1792–1798) és a szilágyborzási református templom, a nagyfalusi (ép. 1783) és szilágyzoványi templom monumentális tornya (ép. 1792), valamint az ippi templom, amelynek szentélyét 1793-ban bővítették, majd 1825-ben barokkos megjelenésű tornyot építettek nyugati oldalára. Szintén a barokk formák késői jelenlétét példázza a kisebb méretű, 1809-ben épített rátoni református templom. A szilágybagosi templom esetében kimutatható, hogy mesterei a korabeli Erdély sokat foglalkoztatott pallérai közül kerültek ki, a levéltári adatok tanúsága szerint a kolozsvári Leder József és Sommer János építették. Az ő közreműködésük feltételezhetően a főúri patrónusok érdeme, az építkezések támogatói ugyanis báró Bánffy Elek és felesége gróf Győrfi Mária voltak.

Szintén a 18. század folyamán építették fel a vizsgált települések görög katolikus román közösségei jellegzetes fatemplomaikat. Paradox módon e szintén látványos épülettípusnak az 1792-ben épült porci egykori görög katolikus fatemplom az egyetlen máig fennmaradt példája, mivel a többi település esetében a 19–20. század folyamán a tehetősebbé vált gyülekezetek az időtálló anyagból épített új templomok emelése során elbontották régi épületeiket. Pl. Krasznán a két világháború közti időszakban, Máronban pedig az 1960-as években került lebontásra a 18. századi fatemplom, de a sort folytathatnánk Szilágycseres, Kaznacs, Detrethem, Ölyves, Alsóvalkó fatemplomaival, amelyeket még a 20. század közepén dokumentáltak, majd a század második felében kivétel nélkül le is bontottak. A fennmaradt emlékek jelentősége nemcsak annak tulajdonítható, hogy a román közösségek jellegzetes emléktípusát képviselik, hanem emellett az egykor a kisebb magyar protestáns és katolikus gyülekezetek esetében vagy az uradalmak és a népi építészet különböző területein is előforduló faépítészet látványos emlékei, és e terület egykori gazdagságának beszédes mementói. Amint azt a porci példa is bizonyítja, jelentőségüket a belső terek festett dekorációja és régi ikonjaik gazdag gyűjteménye is növeli.

A vidék egyházi építészetének jól elkülöníthető csoportját képezik a 19. századi historizáló templomok. Ezek sorában a legkorábbi az 1858-ban fel-

szentelt krasznai római katolikus templom, melynek jellegzetes neoreneszánsz architektúrája egyedülálló ezen a vidéken. Berendezésének kiemelkedő darabja neoromán felépítményű főoltára, melynek oltárképe a korabeli neoreneszánsz jellegű egyházi festészet jó színvonalú emléke, formai jegyei alapján festője feltételezhetően valamelyik korabeli központ (Bécs, Pest) képzett mestere lehetett. Historizáló formajegyek jellemzik a szilágybürgeszdi (1867) és alsóvalkói református templom (1896), valamint a hosszúaszói egykori görög katolikus templom (1870 körül) épületeit.

A világi építészet középkori és koraiújkorai emlékeinek legjelentősebb épületei a vizsgált régió területén a középkorban átfogó nagy királyi uradalomhoz, a valkói váruralomhoz és a 15. század folyamán ebből fokozatosan kiszakított nagyfalusi központú losonci Bánffy családi birtokokhoz kötődnek. A középkori valkói uradalom központja a Valkóváralja település fölötti erdővel borított Várhegyen a romjaiban ma is fennálló vár volt. Első említése 1317-ből származik, azonban kiépítése minden bizonnyal ennél korábbi, az 1241–42-es tatárjárást követő IV. Béla kori várépítési kezdeményezésekhez köthető. A középkor századaiban a környék településeinek jelentős része a valkói váruralomhoz tartozott, a 15. században például nem kevesebb mint 33 falu alkotta a kiterjedt uradalmat. Később, a 15. század elején ebből az uradalomból szakadt ki a Bánffyak nagyfalusi birtokteste, majd a későbbiekben a krasznai uradalom. A valkói vár fénykora a 15–16. század volt, melynek szerepe Várad 1660-as török kézre kerülése után újból felértékelődött, amikor rövid ideig a fejedelemség egyik végváráként működött. 1665-ben rombolták le a törökök, és később már nem építették újjá.

A környék legjelentősebb nemesi rezidenciái a Bánffyak nagyfalusi kastélya és udvarháza. A Bánffyak nagyfalusi udvarházát már a 15. században említik. A birtok osztásával a család több ágának is volt a településen udvarháza. Az írott adatok tanúsága szerint a 18. század folyamán párhuzamosan legalább 3–4 különböző udvarházuk, és emellett több udvarháztelkük volt a faluban. A család legfontosabb rezidenciája a mai kastély helyén állhatott, ezt a 16. század utolsó évtizedeiben várárokkal övezett várkastéllyá építették át, melynek késő reneszánsz kapuzata az 1980-as évekig fennmaradt. A település központját uraló emeletes kastély mai épületét a 18. század utolsó évtizedeiben építtette báró Bánffy György (1739–1805), Kraszna és Doboka vármegyeek főispánja és felesége, Wesselényi Zsuzsanna (1743–1800). A kastély melletti telken áll a család másik ágának földszintes, szintén későbarokk formavilágú udvarháza. Míg a kastély esetében az egykori gazdasági épületeket lebontották, az udvarháztelek körül kivétel nélkül fennmaradt az 1800 táján épült egy-

kori tisztartói és cselédlakások, gabonás és istálló épületegyüttese. Az udvarház építtetői feltételezhetően a család másik ágához tartozó Bánffy László (mh. 1806), vagy ennek János nevű fia (1760–1841) lehettek. Az ő nagyfalusi udvarukban házitanítókodik a 19. század elején Ruzitska György, bécsi származású zeneszerző, a korabeli erdélyi zenei élet egyik nagyhatású egyénisége. Feltételezhetően szintén az említett Bánffy Jánoshoz köthető az udvarház mögött töredékeiben máig fennálló díszkert kialakítása is, amely a katonai térképek tanúsága szerint átnyúlt a Berettyón túli területre is, ahol a park mellett az uradalom gazdasági udvarai húzódtak. Ez utóbbinak máig fennmaradt emléke egy 19. századi téglá gazdasági épület az Ady Endre utcát az Állomás utcával összekötő síkator sarkán. A települést jellemző uradalmi mezőgazdasági gazdálkodás másik érdekes emléke egy nagyméretű téglacsűr a település Bagos felőli részén. A Bánffy család nagyfalusi építészeti emlékeinek sorában a későbbi korszakokból érdemes kiemelni a báró Bánffy Albert (1871–1945) által a lápisi erdő délnyugati szélén a 20. század elején épített svájci villa jellegű vadászlakot, valamint az 1914-ben létesített Bánffy János féle szeszgyár ipari műemlék jellegű épületegyüttesét.

A Bánffy család már a 18. századtól rendelkezett egy bagosi rezidenciával is, mely az elmúlt évtizedek szakszerűtlen beavatkozásai ellenére máig őrzi jellegzetes későbarokk tömegalakítását és építészeti részleteit (a helytörténeti irodalom szerint az 1710-es években épült, formái azonban inkább a század második felére utalnak, s feltételezhetően az ebben az időszakban a legnagyobb bagosi birtokrészt bíró báró Bánffy Elek udvarházaként épült, majd a 20. század elején a Kéthely István birtokába jutott).

A Bánffy család nagyfalusi és bagosi kastélya és udvarházai mellett Krasznan maradtak fenn nemesi rezidenciák. Művelődéstörténeti szempontból a legjelentősebb ezek sorában Cserey Farkas egykori udvarháza volt, melynek egykori kertjét, melyről Kazinczy Ferenc is elismerően ír erdélyi leveleiben, az első erdélyi botanikus kertként tartják számon. A Cserey udvarházat és környezetét sajnos elsodorták a XX. század közepének történelmi változásai, azonban a település mai óvodája, valamint a központban álló báró Győrffy-villa a település nemesi építészetének igényes emlékei.

A vizsgált települések épített örökségének meghatározó részét képezik a még viszonylag nagy számban fennmaradt, zömmel a 19–20. század fordulójára, vagy a 20. század első évtizedeire datálható népi építészeti emlékek. Megjelenésük az Alföld népi építészetének hatását tükrözi: általában utcavonalas beépítéssel merőlegesen az utcára épültek a vert- vagy boronafalás lakóházak, az udvari homlokzat hosszán végigfutó tornáccal, a telket az utcával

párhuzamosan lezáró gazdasági épülettel. Terepbejárásaink során szomorúan tapasztaltuk, hogy a régió épített örökségének ez az emléktípus a legveszélyeztetettebb része, sokszor a dokumentált népi emlékek legszebb példái elhagyatva, lakatlanul állnak, az összeomlás veszélyezteti őket. Különösen érdekes, és a jövőben akár turisztikai szempontból is jól hasznosítható emlékei a térségnek a települések melletti szőlőhegyek pincesorai, amelyek esetében a 19. század első felére keltezhető építmények is előfordulnak. Természetesen a 19. század végétől kezdődően a vizsgált régióban is jól megfigyelhető a városi építészet hatása a kisebb települések építészeti képére. Ebben a tekintetben érdemes kiemelni Kraszna településközpontjának kisvárosias jellegű historizáló épületeit vagy Nagyfalu épített örökségének több emlékét (pl. a mai állatorvosi rendelő neoreneszánsz jellegű kúriákat idéző előkertes épületét, a Petőfi Sándor utca 48 és a Nagy utca 1. szám alatti épületek szecessziós elemekkel díszített homlokzatait), de említésre érdemes a szilágybagosi református parókia historizáló neobarokk épülete is.

A vizsgált kistrégió épített örökségének inventarizálása során a konkrét emlékek számbavétele mellett megfigyelhető volt néhány olyan általános jelenség is, amelyet a jövőben érdemes figyelembe venni az épített örökség fennmaradását és hasznosítását elősegítő programok tervezése során. Az országos műemléklista hiányosságai köztudottak, azonban az inventarizált tájegység esetében ez hatványozottan érvényes, és számos történeti vagy építészeti szempontból jelentős emlék nem szerepel rajta. Ezen emlékek országos védettségű műemlékké nyilvánítása nemcsak a védelmüket szolgálhatná, hanem különböző támogatási mechanizmusok révén felújításukhoz is jelentős mértékben hozzájárulhatna. A helyi jelentőségű emlékek esetében a helyi védelmi rendelkezések is elősegíthetnék az épített örökség fennmaradását, főként a sok esetben végnapjaikat élő népi építészeti emlékek néhány jellemző példájának továbbörökítését. A régiót is érintő általános jelenség a települések hagyományos faluképének rohamos átalakulása, mely esetében az önkormányzatok által kidolgozott helyi szabályozások segíthetnének a történeti és hagyományos építészeti értékek megőrzésében és abban, hogy a modernizációs folyamatok tervezői tekintettel legyenek épített örökségünkre.

RÉGÉSZETI LELŐHELYEK ÉS TÖRTÉNETI TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS

A történelem különböző szakaszaiban bekövetkezett fontosabb társadalmi és strukturális változások értelmezése komoly tudományos kihívás. A társadalomrégészeti kutatásoknak, mind a kérdésfelvetés mind a levont következtetések szempontjából, túl kell mutatnia a településeket és tárgyakat leíró-osztályozó vizsgálati módszerek nyújtotta válaszokon. A különböző közösségek történeti fejlődését területi, társadalmi és gazdasági összefüggéseiben kell vizsgálnunk. Vizsgálataink során ötvözni kell a hagyományos régészeti alaputatást,⁶ a régészeti-antropológiai összehasonlító megközelítések nézőpontjait és a térinformatikát. Külön figyelmet kell szentelnünk az emberi közösségek és környezetük időben változó kapcsolatrendszerének, annak, hogy a települések hogyan illeszkednek a kutatott régió településhálózatába, mekkora egyes központi telepek vonzáskörzete, milyen függőségi viszonyok alakultak ki a telepek illetve a nagyobb területi egységek szintjén. (Részletesebben lásd Renfrew–Bahn 1999: 165sq.) Pierre Bourdieu társadalomelméleti megközelítése⁷ megfelelő háttérrel szolgált a településrendszeri sajátosságok társadalom-szervezeti átalakulásokkal való összekapcsolására.⁸ Az állandó törzsterület, a társadalom formális vezetése valamint az egyéni és csoportos identitás megerősödése hozzájárul a közösség kognitív térképének, belső rendszabályainak és kollektív emlékezetének kialakulásához. Minden társadalom ún.

- 6 A jelentős költségigényű, nagyobb kiterjedésű szisztematikus régészeti feltárások napjainkban egyre ritkábbak. A legtöbb esetben adataink hiányosak, hiszen ismereteink főleg az ismételt terepbejárások eredményeire és a non-destruktív régészeti kutatások adataira korlátozódnak. A terepen azonosított lelőhelyek időrendi besorolása gyakran csak tág korszakolást (neolitikum, bronzkor, vaskor, római kor, népvándorlás kor, középkor stb.) jelent.
- 7 Bourdieu a társadalmat folyamatos történelmi felhalmozás eredményének tekinti. Munkásságában központi helyet foglal el a társadalmi hierarchiát kialakító mechanizmusok vizsgálata. A hatalmi viszonyok újratermelődésében és legitimációjában kiemelt jelentőséget tulajdonít a kulturális és szimbolikus tényezőknak. Posztstrukturalista gondolatvilága a cselekvő személye, ennek szándékai vagy a cselekvés körülményei helyett az ún. mélystruktúrákra összpontosít. Utóbbiakat modelleknek és a társadalmi folyamatok mozgatórugóiként kezeli. A történelem termékeként a *habitus* termeli az egyéni és társadalmi szokásokat biztosítva a múlt tapasztalatainak aktív jelenlétét, a legitimizáló tradíciót. Bourdieuének a kabil falura/házra vonatkozó tanulmányai, a társadalom és ennek épített illetve tárgyi környezete közötti interakciókat vizsgálja. A ház és a település szintjén, a mindennapi gyakorlatban alakul ki a *habitus*. (Bourdieu 1977: 1sq; Bourdieu 1990: 23sq.)
- 8 Gyakorlati alkalmazására példa: Gyucha–Parkinson 2007, Salisbury 2008.

konnektív struktúrákat, közös tapasztalati és cselekvési tereket hoz létre. A közös helyzet tudatosulása, a térben és időben ismétlődő társadalmi-gazdasági cselekedetek a kultúra mozzanataivá válnak, az idegenekkel szemben egységgé kovácsolva a különböző társadalmi csoportokat.

A környezeti sajátosságok meghatározták a vizsgált terület településtörténeti fejlődését. A Kraszna és a Berettyó jégkorszak végén kialakult – mocsarakkal és kisebb nyílt vizekkel tarkított, pataktól barázdált – teraszait a szél fokozatosan a mai jellegzetes tájjá szelídítette. A paraszti, majd nagyipari gazdálkodás, a folyószabályozások következtében a mozaikos természeti környezet napjaink kultúrpusztájává lényegült át. A művelhető területek különböző történeti korokban való intenzív kihasználásáról tanúskodnak a palinológiai vizsgálatok során jelentősebb mennyiségben előkerült gabonafélék és taposottgyomok pollenjei. A régészet és régészeti zoológia adatai is mutatják, hogy a régió nagyállattartó, gabonatermesztő kultúrái, erdőirtással, kisebb kiterjedésű legelőket és szántókat alakítottak ki. A fák pollenarányának ciklikus változása által jelzett fakitermelés, nemcsak a könnyebb vadászatot és a paraszti gazdálkodásmód részét képező hatékonyabb állattartást biztosította, hanem a fémkoháshoz és kerámiaművességhez szükséges tüzelőanyag előállítását is. (Sümeği–Bodor 2000: 87, Fărcaș–Tanțău 2004: 230sq, Tanțău et al. 2009: 172, Feurdean et al. 2010: 2203sq.)

Az ember nemcsak válaszol a környezeti hatásokra és ennek változásaira,⁹ hanem cselekvő individuummként alakítja világát környezetének jellegzetességei és saját kognitív térképének megfelelően (Tilley 1994: 10sq, Hodder 2000: 21sq). Kutatómunkánk során ötvöztük a könyvtári dokumentációs tevékenységet a terepmunkával, és a régészeti feltárással. Vizsgálataink mintegy 143 régészeti lelőhelyre terjedtek ki, de rengeteg tennivaló és terepmunka maradt még hátra. Kutatásaink során hét modern település határában található mintegy 143 régészeti lelőhelyet listáztunk (Szilágybagos/Boghiș: 9 telep és 12 halom; Szilágyborzás/Boziș: 10 telep; Szilágynagyfalú/Nușfalău: 21 telep; Kraszna/Crasna: 14 telep; Krasznahosszúaszó/Huseni: 4 telep és 19 halom; Máron/Marin: 6 telep és Rátöny/Ratin: 3 telep). A lelőhelyek adatlapjai

9 Az emberi adaptáció, az „adaptív rendszerek” és az „adaptációs pályagörbék” fogalmának széleskörű régészeti és társadalomtudományi alkalmazása alapvetően a kulturális adaptáció megértésére szolgál (Kirch 1980: 101, O’Brien–Holland 1992: 36sq). A funkcionalista antropológia és a kulturális ökológia meglátását, miszerint a társadalmi és kulturális változások a rájuk való természetes igény kialakulásának pillanatában következnek be (Malinowski 1960: 16), azzal kell kibővítenünk, hogy csak az időben ismétlődő és a természetes szelekció alakította adaptív szociokulturális újítások vezetnek tényleges adaptációhoz (O’Brien–Holland 1992: 55).

40 pontba rendezett régészeti, műemlékvédelmi és topográfiai adatokat illetve térképi és fotódokumentációt tartalmaznak. A vizsgált lelőhelyek között 25 őskori (8 neolitikus, 10 rézkori, 7 bronzkori, 2 koravaskori), 2 dák és 19 római kori, 32 kora- és késő népvándorlás kori és 3 árpádkori és több középkori település található. Jelentős a kormeghatározás nélküli halmok száma is. A települések és halmok térképre és függőleges légi felvételekre vetítése alapját képezik a kutatásnak és térinformatikai eszközökkel történő településrégészeti modellezésnek. A kutatás jelenlegi állapotában megállapítható, hogy a völgyenként 3–5 síktelepből álló, a tájban szóródó településláncok tekinthetők a településrendszer alapegységének. A legtöbb esetben az adataink hiányosak, hiszen ismereteink csak az ismételt terepbejárások nyújtotta információkra korlátozódnak. Ahol régészeti kutatás történt, az főleg csak a kisebb teleprészletekre terjedt ki. Külön problémát jelent a település-láncolatok időbeni ciklikus használatának kérdése: hány generáción keresztül használnak egy ilyen települést. Szintén bizonytalan adatokkal rendelkezünk a környezet kiaknázásának módját és mértékét illetően is. Ez a kérdéskör szervesen kapcsolódik a telepek betelepültségének időbeni változásaihoz.

Az erdélyi és ezen belül a szilágysági településrendszerre nem alkalmazható egy egységesen általános model. A telepeket alapító kultúrák eltérő sajátosságai, az elterjedési területek speciális topográfiai és ökológiai adottságai meghatározták a kialakult településhálózat milyenségét. A topográfiai adatok térképre vetítése rámutatott, hogy a különböző korokban és társadalmi keretek között élő északnyugati erdélyi történelmi közösségek egymástól földrajzilag jól elkülönülő komplex integratív szervezeti egységekbe tömörültek. Az integratív egységek méreteinek és szerkezetének összehasonlító vizsgálata rámutatott a kutatott területek települési mintázatának időbeli változásaira és a térbeli különbségekre. A kutatott korszak településtömbjeinek strukturális összetettsége magas, a vizsgált területen végbement tömbképződés két szintje követhető nyomon: a különböző településláncok tömbökbe való szerveződése illetve a településtömbök szupertömbökbe való tömörülése.¹⁰

Felmérésünk – bár a kutatás jelenlegi állapotában nem léphet fel a teljeség igényével –, azt mutatja, hogy a vizsgált szilágysági kistérség számos értékes régészeti emlékekkel büszkélkedhet. Ezek részletes felmérése és integrált védelme szervesen kapcsolódik a terület egyediségének megőrzéséhez.

10 A megállapítás a terület jelenlegi kutatottságát tükrözi és az adatfelvételi stratégiának eredménye.

SZAKIRODALOM

BOURDIEU, Pierre

1977 *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.

1990 *The Logic of Practice*. Stanford University Press, Stanford.

FĂRCAȘ, Sorina – TANȚĂU, Ioan

2004 The Human Presence in Pollen Diagrams from Romanian Carpathians. *Antaeus* 27. 227–234.

FEURDEAN, Angelica – WILLIS, Katherine J. – PARR, Catherine L. –

TANȚĂU, Ioan – FĂRCAȘ, Sorina

2010 Post-glacial patterns in vegetation dynamics in Romania: homogenization or differentiation? *Journal of Biogeography* 37. 2197–2208.

GYUCHA Attila – PARKINSON, William A.

2007 A késő neolitikum-kora rézkor átmeneti időszakának társadalomszerkezeti változásai az Alföldön. Rekonstrukciós kísérlet (Changes in Social Organization During the Transition from the Late Neolithic to the Early Copper Age Periods on the Great Hungarian Plain: An Attempt at a Reconstruction). *Archaeológiai Értesítő* 132. (1) 37–81.

HODDER, Ian

2000 Agency and individuals in long-term processes. In: Dobres, M. – Robb, J. (eds.): *Agency in archaeology*. Routledge, London, 21–33.

KIRCH, Patrick V.

1980 The Archaeological Study of Adaptation: Theoretical and Methodological Issues. In: Schiffer, M. B. (ed.): *Advances in Archaeological Method and Theory*. vol. 3. Academic Press, New York, 101–156.

O'BRIEN, Michael J. – D. Holland, Thomas

1992 The Role of Adaptation in Archaeological Explanation. *American Antiquity* 57. (1) 36–59.

RENFREW, Colin – BAHN, Paul

1999 *Régészet. Elmélet. Módszer. Gyakorlat*. Osiris Kiadó, Budapest.

SALISBURY, Roderick B.

2008 Az Alföld neolitikus és rézkori településszerkezetének vizsgálatai fúrásadatok elemzésével: A Neolithic Archaeological Settlements of the Berettyó-Körös Project (NASBeK) előzetes eredményei. In: Martyin Emília (sorozatszerkesztő): *Körös-menti évezredek. Ré-*

gészeti Ökológiai és Településtörténeti Kutatások a Körös-vidéken.
(Gyulai Katalógusok, 13.) Gyula, 41–64.

SÜMEGI Pál – BODOR Elvira

2000 Sedimentological pollen and geoarchaeological analysis of core sequence at Tököl. In: Poroszlai, I. – Vincze, M. (eds.): *Százhalombatta Archaeological Expedition (SAX) Annual Report 1*. Matrica Museum, Százhalombatta, 83–96.

TILLEY, Christopher

1994 *A Phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments.* (Explorations in Anthropology. A University College London Series.) Berg Publishers, Oxford.

KÉPEK

1. Tölgyfás legelő Szilágynagyfalu mellett a Lápisi erdőnél (Markó B. fotója)

2. A krasznai református templom

3. A szilágynagyfalusi református templom

4. A szilágynagyfalusi Bánffy-kastély

5. Eladó szőlőbeli ház (Lecsmér)

6. Hazaköltözés a szőlőbeli házból (Lecsmér)